

Symbole państwowe jako obiekt zainteresowania etnobotaniki – występowanie motywów drzew w symbolach państwowych krajów słowiańskich i ich znaczenie

National symbols as an object of interest in ethnobotany – the presence of tree motifs in the state symbols of Slavic countries and their meanings

Przemysław Piotr Tomczyk^{*1}, Paulina Pruszkowska-Przybylska^{2}, Alicja Klejps^{*3}**

*Katedra Geobotaniki i Ekologii Roślin, Wydział Biologii i Ochrony Środowiska, Uniwersytet Łódzki, ul. Stefana Banacha 12/16, 90-237 Łódź

**Katedra Antropologii, Wydział Biologii i Ochrony Środowiska, Uniwersytet Łódzki, ul. Stefana Banacha 12/16, 90-237 Łódź

¹ - e-mail: tomczyk@biol.uni.lodz.pl; ² – e-mail: ppruszkowska@gmail.com; ³ – e-mail: klejps.alicja@gmail.com

ABSTRACT. National symbols are important elements in the awareness of whole populations nations and are therefore an interesting object for ethnobiological study. In this article we analyzed the issue of the occurrence of tree motifs in the state symbols of Slavic countries. We defined as national symbols: the coat of arms, flag, anthem, coins and banknotes of the country. Trees used to be important for Slavs, not only *per se*, but as the site of gods or their incarnations. There have been many beliefs, customs and traditions associated with these plants. The two most important trees in Slavic culture are oak and linden. It is interesting that these trees are also the most common of the studied symbols of Slavic countries. Trees do not appear on Slavic flags, rarely in anthems and on coats of arms, and most often on coins and banknotes.

Key words: ethnobotany; national symbols; dendrology; Slavs

Wstęp

Symbole państwowe, zarówno w przeszłości jak i obecnie, odgrywają dużą rolę w tożsamości danego narodu. Z samej swojej natury są dobrze wyeksponowane, a obywatele mają z nimi częsty kontakt. Umieszcza się je w obrębie instytucji państwowych, na dokumentach, w materiałach reklamowych i promujących turystykę danego regionu, czy wreszcie podczas wydarzeń sportowych, np. olimpiad i zawodów piłkarskich. Z uwagi na powyższe, symbole państwowe funkcjonują w zbiorowej świadomości. Warto zwrócić uwagę, że często zawierają w sobie elementy biologiczne, dlatego też są interesujące z etnobiologicznego punktu widzenia.

To, jakie organizmy żywe są używane jako symbol państwowy nie jest kwestią przypadku i ma silne umocowanie w kulturze i historii. Ponieważ jest to szerokie zagadnienie, zakres niniejszej pracy pragniemy zawęzić do tematyki związku Słowian z lasami i drzewami oraz jej odzwierciedlenia w występowaniu we współczesnych symbolach państwowych tych krajów.

Jako symbole państwowe przyjęliśmy herb, flagę i hymn oraz banknoty i monety, ponieważ walutę narodową także możemy traktować jako symbol jedności i niepodległości państwa (Michalski 2012), ponadto pieniądze zdawkowe są przedmiotem codziennego użytku, z którymi duży kontakt mają zarówno mieszkańcy kraju, jak i ludzie go odwiedzający.

Słowianie a lasy i drzewa

Związek Słowian (i w zasadzie wszystkich pozostałych ludów) z lasami jest niezaprzeczalny. Przez tysiące lat lasy były domem ludzi, dostarczały pokarmu, schronienia, zapewniały warunki do rozwoju (Borecki 2011; Kurowski 2015); abstrahując od faktu, iż lasy pokrywały pierwotnie większość obszaru Niżu Europejskiego. Dla przykładu - w początkach istnienia Państwa Polskiego tereny zajęte przez dziką przyrodę (przede wszystkim przez lasy) pokrywały 80% powierzchni kraju (Borecki 2011).

Interesujący jest stosunek dawnych Słowian do lasów. Z jednej strony dawały one schronienie i dostarczały pewnych artykułów żywnościowych (grzyby, jagody, miód, dziczyzna), ale z drugiej strony budziły negatywne skojarzenia. Po pierwsze las był żywiołem, który trzeba było ujarzmić, aby móc się osiedlić (Pietrzak 2015). Po drugie – Słowianie traktowali las jako tabu. Miał status anekumeny (Jóźwiak 2012), nie-ludzkiej ziemi, miejsca poświęconego duchom, demonom i bóstwom.

Warta podkreślenia jest wyraźna różnica w stosunku do lasu pomiędzy Słowianami a Germanami i Finami, na którą zwracał uwagę już Moszyński (Moszyński 1967). Ci pierwsi wobec lasów zachowywali się czasem wręcz barbarzyńsko, podczas gdy drudzy otaczali je wielkim szacunkiem. Do dziś nie rozstrzygnięto co było tego przyczyną. Olędzki (1989) sugerował, że pochodzący z terenów stepowych Słowianie dążyli do upodobnienia kolonizowanych terenów na wzór swej praojczyzny; w przeciwieństwie do Germanów i Finów, którzy ze światem roślinnym mogli oswajać się dłużej. Należy jednak zauważyć, że nie jest pewne skąd pochodzą Słowianie (Tyszkiewicz 2014), a ponadto podczas kolonizacji we wczesnym średniowieczu ludy słowiańskie omijały tereny stepowe. Zważywszy więc na fakt, iż Słowianie, Germanie i Finowie żyli prawdopodobnie w podobnym środowisku, stosując zbliżone do siebie rolnicze gospodarki, ich różne podejścia do kwestii lasu muszą mieć inne wyjaśnienie.

Negatywne skojarzenia Słowian z lasem jako takim nie stały jednak na przeszkodzie, aby otaczać szacunkiem pojedyncze drzewa. Wiązało się to prawdopodobnie z wierzeniem, że drzewa są siedzibami bogów (Galera 2007) lub co więcej – utożsamianiem natury bóstw z naturą drzew z uwagi na ich wyróżniające cechy biologiczne: długowieczność, potężną budowę, wytrzymałość na działanie żywiołów, łączenie nieba z ziemią (zakorzenie w ziemi i jednocześnie wysoko wyniesione ku górze korony). W późniejszym okresie mogła rozwinąć się koncepcja duszy drzewa. Za jedną z przesłanek na ten temat uważa się obrzęd pobudzania płodności drzew owocowych. Mianowicie, kiedy drzewo słabo owocowało, gospodarz szedł do niego z siekierą i groził mu, że je wytnie. Wtedy, druga osoba uczestnicząca w obrzędzie, w imieniu drzewa obiecywała, że w przyszłym roku obficie obrodzi (Pietrzak 2015).

Z drzewami wiązał się bogaty i rozbudowany system wierzeń, czego wyrazem było ich uzewnętrznienie: zastosowanie drzew w obrzędach, magii, leczeniu i życiu codziennym (Marczewska 2001). Obecnie świadectwem znaczenia drzew w kulturze Słowian jest również wykorzystywanie ich wizerunków w symbolach państwowych (Tab. 1), czemu należy przyjrzeć się analizując konkretne gatunki (do dalszych rozważań wybrano 4 taksony drzew, których motyw pojawia się na symbolach najczęściej (Tab. 2)).

Dąb

Dąb (*Quercus* sp.) na całym obszarze Słowiańszczyzny zaliczał się do drzew dobrych, świętych i czystych (Pietrzak 2015). Był wręcz przez nich uznawany za najdostojniejsze drzewo, króla lasu.

Wyrazem czci było między innymi wykonywanie posągów Światowida, głównego boga słowiańskich Ranów (Strzelczyk 2007), właśnie z drewna dębowego (Suder 2006). Rozmiary i pokrój starych dębów przyczyniły się zapewne do kojarzenia tych drzew jako symboli siły i wielkości (Pietrzak 2015). Dęby zwracały również uwagę mocą przyciągania piorunów i w konsekwencji – daniem ognia. Nasi żyjący w lasach przodkowie zauważyli, iż pioruny najczęściej uderzają w dęby i dlatego wiązali to drzewo z gromowładnymi bóstwami uranicznymi (Suder 2006).

Słowianie uważali, iż dąb ma moc leczniczą: liście i żołądź miały leczyć wrzody, kołtuny i kurzą ślepotę. Również obecnie dębowe liście, kora, żołądź i galasy są stosowane w lecznictwie tradycyjnym. Współczesna nauka pozwoliła wyjaśnić, że przyczyna tych dobroczynnych właściwości tkwi w obecności substancji czynnych w tkankach rośliny. Oprócz znaczenia w medycynie ludowej dąb odgrywał też dużą rolę w wierzeniach magicznych. Tutaj jednak dąb był wykorzystywany z uwagi na cechy jakie symbolizował, ludzie wierzyli, że dzięki obrzędom będą mogli przejąć od niego cechy takie jak: długowieczność, odporność czy siłę. Znachorzy oraz zamawiacze stosowali dęby do zadawania uroków (Pietrzak 2015). Ponadto wierzono, że człowiek, który wiosną oparł się o pień dębu, zostanie hojnie obdarowany zdrowiem, z kolei noszenie w kieszeni żołądź chroniło przed pijaństwem, a nawet przed starzeniem się (Suder 2006). Trwałość drewna i długowieczność dębów nasuwała skojarzenia z życiem wiecznym, dlatego dawniej (ale i obecnie) z drewna tych drzew wykonywano trumny.

Magiczna moc dębów była przyczyną (lub powodem) stosowania go we wróżbach. Niebezpiecznym znakiem jesienią było specyficzne zachowanie liści. Jeśli wcześniej niż zazwyczaj zbrązowiały, a następnie ich barwa przeszła w czerwień, po czym szybko opadały, było to zapowiedzią pożarów. Z kolei, jeśli zeschnięte liście utrzymywały się na gałęziach do późnej wiosny, starcy w okolicy mogli się cieszyć, gdyż wieszczło to, iż zostaną prapradziadkami (Pietrzak 2015).

Wielkie rozmiary, długowieczność, odporność, właściwości lecznicze dębów są rzadką mieszanką bardzo pozytywnych cech, stąd prawdopodobnie przypisywanie tym drzewom szlachetności, którą możemy określić właśnie jako odznaczanie się rzadkimi cechami lub doskonałą jakością (Doroszewski 2014). Dąb jako symbol potęgi i szlachetności często był używany w heraldyce, jako element herbów rodowych i terytorialnych. Spośród państw słowiańskich odnaleźć go możemy w herbie wielkim Bułgarii, w postaci stylizowanych gałązek z żołądziami, poniżej tarczy herbowej (Ryc.1).

Jedynym hymnem słowiańskim, który odnosi się do drzew, choć w sposób pośredni, jest hymn Chorwacji (czwarta zwrotka). Znajdujemy tam wzmiankę o dąbrowach, świetlistym typie lasu, występującym naturalnie w tym kraju, bardziej kojarzącym się z bogactwem pięknie kwitnących roślin w runie i obfitością grzybów, ale którego drzewostan tworzony jest głównie przez dęby:

*Dopóki jego [Narodu Chorwackiego] pola ogrzewa słońce,
Dopóki w dąbrowach szumi wiatr,
Dopóki martwych chowają,
Dopóki mu serce żywo bije!*

Jeżeli chodzi o monety, motyw dębu odnajdujemy na pieniądzach zdawkowych kilku krajów: Ukrainy, Chorwacji i Polski (Tab. 1). Jakkolwiek w przypadku Chorwacji i monety o nominale 5 lip, wiemy na pewno, że przedstawia dąb szypułkowy (*Quercus robur*) (Fig. 2), a w przypadku pozostałych należy sądzić, że chodzi o ten gatunek lub podobny dąb bezszypułkowy (*Quercus petraea*), polskie monety wyobrażają inny gatunek: dąb czerwony (*Quercus rubra*). Jest to o tyle zastanawiające, że dąb czerwony jest gatunkiem obcym i inwazyjnym, szkodliwym dla rodzimej przyrody (Seneta & Dolatowski 2008). Przyczyn takiej decyzji mogło być wiele, np. chęć wykorzystania motywu dębu, ale innego gatunku niż dębu szypułkowego widniejącego na monetach sąsiednich Niemiec lub najbardziej prozaiczna – nieznamość rośliny przez grafika (Łuczaj 1995). Motyw stylizowanych

liści dębowych możemy również zauważyć na polskim banknocie 20-złotowym, po prawej stronie wizerunku królewskiego.

Lipa

Lipa (*Tilia* sp.) to szczególne drzewo w kulturze Słowian (Kaczor 2001): według dawnych wierzeń była świętym drzewem, miała właściwości uzdrawiające oraz chroniące przed piorunami (Blench 2012). Sadzono ją także przy grobach zmarłych, strzegąc mogiłę przed złem (Kowalski 2007). Słowianie, wierzyli także, że lipa symbolizuje budzenie się do życia przyrody dlatego wczesną wiosną dekorowali swoje domy gałązkami tego drzewa (Bogusławski 1989). Po przyjęciu wiary chrześcijańskiej przez narody słowiańskie, lipa stała się symbolem kultu Matki Boskiej, z tego też względu sadzono ją często w pobliżu miejsc takich jak kościoły, czy kapliczki. Lipę uważano za drzewo łączące świat żywych i umarłych, dlatego też kołyski dla dzieci jak i trumny były wykonywane z drewna lipowego. Słowianie wykorzystywali także zdrowotne walory lipy. Podobnie jak w przypadku dębu, niektóre z nich znajdują wyjaśnienie naukowe, są też stosowane obecnie, np. wykorzystywane w zielarstwie i przemyśle farmaceutycznym kwiaty lipy, z uwagi na obecność substancji czynnych. Warto też dodać, że z nasion lipy tłoczono olej jadalny, mający znaczenie kulinarne ale i lecznicze (Łuczaj 2008). Z kolei zabiegi magiczne wiązały się z symboliką tego drzewa. Na przykład chorzy na chorobę świętego Wita (epileptycy) byli obwiązywani wokół głowy łykiem lipy co powodowało ich uspokojenie (Pietrzak 2015) – ponieważ lipa według Słowian chroniła przed złymi duchami, a epileptyków uważano za opętanych.

Spośród drzew, lipa, obok dębu, zajmowała u Słowian czołowe miejsce. Niektórzy uważają, że powodem tego były jej wonne i miododajne kwiaty (Pietrzak 2015). Dla dzisiejszych narodów słowiańskich lipa również pozostaje w kręgu drzew o szczególnej symbolice i znaczeniu. Jest ona symbolem narodowym Słowacji oraz Czech (Tenche-Constantinescu 2015). Motyw gałązek lipy możemy zobaczyć na sztandarze Prezydenta Republiki Czeskiej, z kolei wizerunek drzewa widnieje na nieoficjalnym herbie wielkim Słowacji (Fig. 3). Herb ten został zaprojektowany przez słowackiego grafika Bronislava Novotkę i zarejestrowany w instytucji heraldycznej Slovak Chamber of Genealogy and Heraldry, ale nie zyskał dotąd oficjalnego zatwierdzenia (Kompletný znak Slovenskej republiky). Także na rewersie czeskiej monety o wartości 5 koron, powyżej wizerunku mostu możemy zauważyć liść lipy (Fig. 4). Motyw lipy odnajdziemy również na 2 czeskich banknotach: o nominałach 1000 i 5000 koron czeskich.

Na Bałkanach motyw lipy również nie pozostaje bez znaczenia, Chorwaci mianem lipy nazywają swoją podrzędną jednostkę monetarną (1 kuna = 100 lip), a na awersie każdej z nich widnieje wizerunek pędów tego drzewa (Fig. 5). Warto tutaj zauważyć, że lipa symbolizuje u Słowian płodność (Wójtowicz 2012), która wiąże się również z bogactwem, stąd częste wykorzystywanie wizerunku lipy na banknotach i monetach może mieć dodatkowe znaczenie – być wyrazem życzenia obfitego mnożenia się pieniędzy.

Drzewo oliwne

Oliwka europejska (*Olea europaea*) odgrywała doniosłą rolę w kulturze starożytnych Greków i Rzymian, uważali ją za święte drzewo – symbolizowało płodność, urodzaj, pokój i pojednanie (Kaczor 2001). Drzewo oliwne jest też ważnym motywem w Biblii, o czym świadczy chociażby fakt, że wspomniano o nim 67, a o oliwie 167 razy (Grzywacz 2011). Symbolizuje w Biblii urodzaj, błogosławieństwo, nadzieję, piękno, urodę, pokój i zgodę, radość i chwałę, głównie zaś – namaszczenie, poświęcenie Bogu (Kuleszewicz 2001). Jednakże w kulturze ludów słowiańskich oliwka również zajęła ważne miejsce. Słowianie zamieszkujący Bałkany przypisywali oliwce magiczne moce, ponieważ nawet po pożarze lub ulewnych deszczach mimo tego, że żadne inne stworzenia nie przeżywały, zaś drzewo oliwne regenerowało się. Ponadto, nawet po ścięciu, oliwka odrasta z pąków śpiących, które później przejmują funkcję ściętego pnia (Włodarczyk 2011), co wskazuje na jej siły vitalne i nasuwa skojarzenia ze zmartwychwstaniem. W kronikach Czechów również wspomniane są specjalne właściwości drzewa oliwnego. Czesi traktowali je jako obiekt kultu

(Wojciechowska 1968). Ponadto tak jak w wierzeniach innych kultur oliwka miała stanowić symbol pokoju także dla Słowian (Kuçukkomurler 2011).

W numizmatyce oliwkę spotkamy na monetach chorwackich i bośniackich: na rewersie chorwackiej monety 20-lipowej (Fig. 6) oraz rewersach bośniackich monet o nominałach 2 i 5 marek (Cuhaj 2013), a także na bułgarskim banknocie o wartości 200 lwów.

Kalina koralowa

Kalina koralowa (*Viburnum opulus*) to niewielkie drzewo lub krzew osiągający wysokość 3-5 m. Swoją urodę, a tym samym zainteresowanie ludzi, zawdzięcza białym pięciopłatkowym kwiatom zebranych w baldachogrona. Roślina przyciąga wzrok także w okresie owocowania, kiedy pojawiają się intensywnie czerwone pestkowce oraz wczesną jesienią, kiedy jej liście pięknie się przebarwiają, przybierając odcienie szkarłatu i purpury. Kalina kwitnie i owocuje w lasach łęgowych, olsach oraz w bagiennych zaroślach. W gradach i niekiedy w borach mieszanych występuje w formie niewielkich krzewów, lecz nie kwitnie i nie owocuje, toteż nie objawia tam swojej urody, mającej dla Słowian znaczenie symboliczne. Obecnie krzew ten ceniony jest w ogrodnictwie jako roślina ozdobna (Seneta & Dolatowski 2012). W medycynie ludowej była cenionym surowcem medycznym, którego właściwości doceniały przede wszystkim kobiety. Mianowicie, owoce kaliny w postaci wywaru oraz suszona kora wykorzystywane były jako remedium na bolesne miesiączki, czy też środek przeciwporonny w czasie ciąży. Dowiedziono, że działa przeciwskurczowo i uspokajająco (Ożarowski & Jaroniewski 1987).

Także w kulturze słowiańskiej znajdujemy odwołania do kaliny jako rośliny, która była szczególnie ceniona. Jej motyw występuje w licznych pieśniach ludowych. W dawnych przekazach kalina symbolizuje skromność i dziewictwo dlatego wiązano ją z naturą kobiecą. Sama nazwa tegoż krzewu funkcjonuje również jako imię żeńskie, którego pochodzenie związane jest z kulturą Słowian wschodnich (Grzenia 2002). Jedno z wierzeń traktuje kalinę jako wcielenie zmarłej przed ślubem dziewczyny. Świadczy o tym wiersz „Nierozłączni” autorstwa Penczo Sławejkowa (1866-1912), bułgarskiego poety i zbieracza twórczości ludowej (Jaworski 1938). Utwór traktuje o miłości dziewczyny mężczyzny o imieniu Iwo. Z opowieści Kaliny dowiadujemy się, że rodzice nie aprobują związku pary. Nieszczęśliwym końcem jest śmierć obojga zadana sobie jednym nożem. Zakochani nie mogąc połączyć się za życia, cieszą się miłością po śmierci w postaci bujnego jawora i kaliny, które wyrosły nad ich grobach, nad brzegiem rzeki. (Pollak 1954).

Kalina obecna jest także w obrzędach dożynek. Według podań na temat obyczajów, za pomyślnie żniwa Słowianie składali dziękczynienie bóstwom między innymi w postaci wieńca, na który składały się przed wszystkim kłosa zbóż, a także czerwone grona kaliny (Gloger 2013). Motyw ten w postaci ornamentu na stałe zagościł na monetach Ukrainy (Fig. 7). Roślina ta ponadto występuje w niezatwierdzonym jeszcze herbie wielkim tego kraju, poniżej tarczy herbowej (Fig. 8) (Symbole Narodowe Ukrainy).

Podsumowanie

W dawnych czasach Słowianie traktowali drzewa jako uosobienie sił nadprzyrodzonych. Były abstrakcyjnym symbolem, tego co istnieje w świecie pozazmysłowym i stąd otaczane były czcią (Galera 2007). Inaczej traktują drzewa współcześni ludzie. Obecnie szacunek do drzew wynika z faktów, które uważamy za obiektywne, zgodne z nauką. Nasz podziw dla potężnych, starych drzew wypływa ze świadomości ich długowieczności, a konkretne gatunki wiążemy z ich cechami biologicznymi, właściwościami, użytecznością dla człowieka i środowiska. Wreszcie, szanujemy wierzenia i kulturę naszych przodków i kultywujemy pamięć o nich względem drzew. Jednym ze sposobów manifestacji, wyrażenia tych tradycji kulturowych jest umieszczanie motywów drzew w symbolach państwowych. Analiza występowania tych motywów w grupie państw słowiańskich (Tab. 2) pozwala na następujące obserwacje – motywy drzew:

- Nie występują na flagach.

- Tylko w 1 przypadku pojawiają się w tekście hymnu (Chorwacja).
- Występują w 3 herbach (Bułgaria, Słowacja, Ukraina), przy czym w 2 przypadkach (Słowacja i Ukraina) są to nieoficjalne i niezatwierdzone jeszcze wersje wielkie herbów.
- Najczęściej występują na monetach.
- Spotyka się je na banknotach, ale dużo rzadziej niż na monetach.

Jeśli z kolei przyjrzymy się występowaniu konkretnych rodzajów drzew w symbolach państwowych (Tab. 2) zauważymy, że najczęściej występującymi gatunkami są dąb i lipa, co interesująco pokrywa się z faktem, że są to akurat te 2 drzewa o najważniejszym znaczeniu w kulturze Słowian (Pietrzak 2015, Suder 2006). Często występuje również kalina koralowa, choć tylko na symbolach Ukrainy (której jest symbolem narodowym). Patrząc na dane, widać również, że oliwka występuje jedynie w symbolach państwowych krajów basenu Morza Śródziemnego, co jest zrozumiałe, gdyż jedynie w nich występuje i może być uprawiana. Warte podkreślenia jest też wyraźne zaakcentowanie danego drzewa w kulturze państwa przez umieszczenie jego motywu w kilku rodzajach symboli. Czesi używają wizerunku lipy na monetach i sztandarze prezydenckim, Chorwaci na monetach oraz same monety określają nazwą tego drzewa. W przypadku Chorwacji również dąb występuje nie tylko na monetach, ale jest też wzmiankowany w hymnie. Z kolei Ukraińcy motywu kaliny koralowej używają w herbie, na monetach i 1 banknocie. Na 1 z Ukraińskich banknotów możemy zobaczyć również liść palmowy, jako grecko-rzymski symbol zwycięstwa.

Warto zauważyć, że dominujący w symbolice państwowej dąb reprezentuje pierwiastek męski i takie cechy (siła, wielkość, wytrzymałość, wielkość itp.). W symbolice państwowej generalnie zwykle przeważają cechy męskie, co wiąże się z faktem, iż przez większość okresów historycznych (kiedy kształtowały się te symbole) w Europie dominował patriarchalny model społeczeństwa. Nie zawsze jest to jednak regułą, co widać np. po popularności motywu lipy, utożsamianej z pierwiastkiem żeńskim. Interesujące jednak jest, iż te symbole zwykle mają młodszy rodowód (XIX-XX wiek), powstawały w okresach, kiedy rola kobiet w społeczeństwie wzrastała.

Inną obserwacją jaka nasuwa się przy analizie symboli państwowych jest brak na nich brzozy i klonu. Pierwsze z nich utożsamiano z cechami żeńskimi, drugie z męskimi; obydwie odgrywały w kulturze Słowian ważną rolę, używano ich m.in. do zamawiania chorób i odstraszenia złych mocy (Pietrzak 2015), stąd ten brak jest zastanawiający. Jedną z możliwych przyczyn jest dualistyczne podejście do tych drzew. Z jednej strony przynosiły wiele dobrego, ale silnie wyeksponowana była również ta, z którą ludzie nie lubią mieć kontaktu. Klon miał wiele wspólnego ze śmiercią i zmarłymi: na klonowych deskach kładziono umierających, by mieli lżejszą śmierć, deski takie kładziono później na rozstajach dróg, ponieważ po kontakcie ze zmarłym były niebezpieczne dla żywych (Pietrzak 2015). Z kolei brzoza bywała kojarzona z mocami nieczystymi, czarownice miały latać właśnie na kijach brzozowych. Na Polesiu wierzono, że w krzywych, płaczących brzozach przebywają rusałki (powstałe z dusz nieochrzczonych dzieci), a w Wielkopolsce, iż mieszkają tam dusze zmarłych dziewcząt. Brzozy uważa się nieraz za drzewa cmentarne, są tam często sadzone, z ich gałęzi wyrabia się krzyże cmentarne. Wiele przekazów przestrzegało przed sadzeniem brzozy w pobliżu domostwa, ponieważ mogło to ściągnąć na mieszkańców choroby lub nawet śmierć (Frey 2013). Oczywiście, jak już wspomniano, zarówno klony, jak i brzozy odgrywały w kulturze Słowian ważną pozytywną rolę, jednak zwraca uwagę ich duży związek ze śmiercią i złymi mocami, którego praktycznie nie widać w przypadku pozostałych opisanych wyżej drzew.

Podsumowując, na przykładzie Słowian i drzew, można powiedzieć, że symbole państwowe są dobrym środkiem do eksponowania elementów przyrody o znaczeniu dla kultury danego narodu. Dzięki temu, trwają one w świadomości społeczeństwa. Mimo że czasy się zmieniają i jesteśmy coraz bardziej odmienni od naszych przodków, symbole zachowują w sobie cenne informacje o naszej

przeszłości. Symbole narodowe (i występujące w nich motywy botaniczne) pomagają budować tożsamość narodów oraz utrzymywać więź z naturą ale również historią.

Fig. 1. Herb wielki Bułgarii (źródło: Wikimedia Commons).

Fig. 2. Chorwacka moneta o nominale 5 lip (dzięki uprzejmości: coinz.eu)

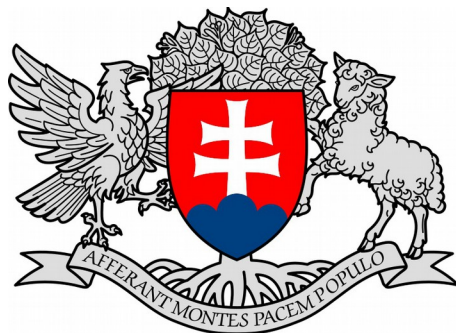

Fig. 3. Nieoficjalny herb wielki Słowacji (źródło: Kompletný znak Slovenskej republiky).

Fig. 4. Czeska moneta o nominale 5 halerzy (dzięki uprzejmości: coinz.eu).

Fig. 5. Awers chorwackiej monety 1-lipowej (dzięki uprzejmości: coinz.eu).

Fig. 6. Rewers chorwackiej monety 20-lipowej (dzięki uprzejmości: coinz.eu).

Fig. 7. Nieoficjalny herb wielki Ukrainy (źródło: Symbole Narodowe Ukrainy).

Fig. 8. Rewers ukraińskiej monety o nominale 5 kopiejek (dzięki uprzejmości: coinz.eu).

Tab. 1. Występowanie motywów drzew w symbolach państwowych krajów słowiańskich.

Grupa państw słowiańskich	Państwo	Występowanie motywów drzew w symbolach państwowych:			
		Herb	Monety	Hymn	Banknoty*
Słowianie południowi	Bośnia i Hercegowina	-	Gałązka oliwna w dziobie gołębic rewery monet o nominałach 2 i 5 marek	-	-
	Bułgaria	Dąb	-	-	Oliwka - 200 lwów
	Chorwacja	-	Lipa awersy monet o nominałach 1, 2, 5, 10, 20 i 50 lip Dąb – rewery monety o nominale 5 lip oraz awersy monet 2 i 5 kuna Oliwka – rewery monety 20-lipowej oraz awersy monety 1 kuna	Dąb (dąbrowa)	-
	Czarnogóra	-	-	-	-
	Macedonia	-	-	-	Oliwka - 10 denarów macedońskich
	Serbia	-	-	-	Cyprys - 500 dinarów serbskich
	Słowenia	-	-	-	-

Słowianie wschodni	Białoruś	-	-	-	-
	Rosja	-	-	-	-
	Ukraina	Kalina koralowa (w niezatwierdzonej jeszcze wersji herbu wielkiego)	Kalina koralowa rewersy wszystkich monet Dąb – awersy wszystkich monet	-	Kalina koralowa-200 hrywien Liść palmowy - 20 hrywien
Słowianie zachodni	Czechy	-	Lipa rewers monety 5 koron	-	Lipa - 1000 i 5000 koron czeskich Wawrzyn szlachezny - 2000 koron czeskich
	Polska	-	Dąb (dąb czerwony) – rewersy wszystkich monet	-	Dąb - 20 złotych polskich
	Słowacja	Lipa (nieoficjalna wersja herbu wielkiego)	-	-	-

* nie uwzględniono motywów drzew jako elementów *stricto* dekoracyjnych (np. elementów krajobrazu), ponieważ oznaczanie po samym pokroju drzewa byłoby obciążone zbyt dużym błędem oraz takie wykorzystanie motywu drzewa nie sugeruje wykorzystania konkretnego gatunku ze względu na wartości symboliczne, kulturowe czy historyczne

Tab. 2. Frekwencja występowania poszczególnych rodzajów drzew w symbolach państwowych krajów słowiańskich.

Rodzaj drzewa	Występowanie motywu danego drzewa na słowiańskich symbolach państwowych (liczba)					
	herb	flaga	hymn	monety	banknoty	w sumie
Cyprys	0	0	0	0	1	1
Dąb	1	0	1	19	1	22

Kalina koralowa	1	0	0	7	1	9
Lipa	1	0	0	7	2	10
Oliwka europejska	0	0	0	5	1	6
Palma	0	0	0	0	1	1
Wawrzyn szlachetny	0	0	0	0	1	1
W sumie:	3	0	1	38	8	

Bibliografia

- Adrjański Z 1994. Złota księga pieśni polskich: pieśni, gawędy, opowieści. Bellona, Warszawa.
- Blench R & Spriggs M 2012. Archaeology and Language III: Artefacts, languages and texts. Routledge, Londyn.
- Bogusławski W 1989. Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej do połowy XIII wieku, t. 2. Wydawnictwo Armoryka, Sandomierz.
- Borecki T 2011. Las a człowiek. Studia i Materiały CEPL w Rogowie 4(29): 11-23.
- Cuhaj G S, Michael T, Miller H, McCue D., Danders K 2013. Standard Catalog of World Coins 1901-2000. 40th Edition. Krause Publications, Iola, Wisconsin.
- Doroszewski W 2014. Słownik języka polskiego [<http://sjp.pwn.pl/slovniki/szlachetno%C5%9B%C4%87.html> (01.09.2016 r.)]
- Frey L 2013. Drzewo w kulturze ludowej (wybrane zagadnienia). Znak, symbol a rituál v tradíciách a prejavoch ľudovej zbožnosti. Zborník vedeckých (nekonferenčných) štúdií. Prešovská univerzita v Prešove, Prešov.
- Galera H 2007. Morfologia a symbolika drzew. Nauka 2: 117-129.
- Gloger Z 2013. Dożynki – od pogańskich korzeni do czasów nowożytnych. [online] Mercuriusz polski. Gazeta codzienna. Sztuka, Kultura. Nauka [<http://www.poselska.nazwa.pl/wieczorna2/historia-nowozytna/dozynki-od-poganskich-korzeni-do-czasow-nowozytnych> (20.07.2016)]
- Grzenia J 2002. Słownik imion. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Grzywacz A 2011. Drzewa jako obiekty kulturowe. Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej 4(29): 45-62.
- Józwiak W 2012. Niedźwiedź (2). Taraka – magazyn rozwojowy [http://www.taraka.pl/niedzwiedz_2 (01.09.2016 r.)].
- Kaczor I 2001. Kult drzew w tradycji mitologicznej i religijnej starożytnych Greków i Rzymian. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica 03: 1505-9057.
- Kempiński AM 1993. Słownik mitologii ludów indoeuropejskich, Poznań.
- Kowalski P 2007. Kultura magiczna. Omen, przesąd, znacznie. Warszawa 2007

- Kučukkomurler S 2011. Olive in culture. *Pakistan Journal of Nutrition* 10(2): 200-202.
- Kuleszewicz R 2001. Słownik symboli literackich. PRINTEX, Białystok.
- Kurowski JK 2015. Ekologia i ochrona roślinności leśnej. EKO-GRAF Adam Świć, Łódź.
- Łuczaj Ł 1995. Czerwony dąb na polskich monetach. *Gazeta Wyborcza* 6 (07.01.1995): 4
- Łuczaj Ł. 2008. Dziko rosnące rośliny jadalne w ankiecie Józefa Rostafińskiego z roku 1883. *Wild food plants in the questionnaire of Józef Rostafiński from 1883. Wiadomości Botaniczne* 52: 39-50
- Marczewska M 2001. Aspekty wierzeniowe w rekonstrukcji językowego obrazu drzew. *Acta Universitatis Wratislaviensis* 2282(16): 83-98.
- Michalski B 2012. Międzynarodowa konkurencyjność polskiej gospodarki w perspektywie koncepcji soft power. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 267(2): 83-94.
- Moszyński K 1967. *Kultura ludowa Słowian*, t. 2. Wydawnictwo Graf-ika, Warszawa.
- Olędzki J 1989. Szkice afrykańskie. Zapis filmowy z Archiwum Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie.
- Ożarowski A & Jaroniewski W 1987. *Rośliny lecznicze i ich praktyczne zastosowanie*. Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa.
- Pietrzak E 2015. Historyczne spojrzenie na mistyczne związki ludzi z drzewami. *Magazyn antropologiczno-społeczno-kulturowy „Maska”* 27: 71-82.
- Pollak S 1954. *Antologia poezji bułgarskiej*. Czytelnik, Warszawa.
- Rusew-Sam A 1938. Współczesna poezja bułgarska. *Kamena* 9-10: 49-50.
- Seneta W & Dolatowski J 2008. *Dendrologia*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Strzelczyk J 2007. *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*. Wydawnictwo Rebis, Poznań.
- Suder J 2006. Gawędy o drzewach wykorzystywane w edukacji leśnej. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo Leśnej* 3(13): 221-231.
- Tenche-Constantinescu AM, Chira D, Madosa E, Hernea, C, Tenche-Constantinescu RV, Lalescu D, & Borlea GF 2015. *Tilia sp.-Urban Trees for Future. Notulae Botanicae Horti Agrobotanici Cluj-Napoca* 43(1): 259.
- Tyszkiewicz LA 2014. Słowianie. *Encyklopedia PWN* [<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3976552/slowianie.html> (01.09.2016 r.)].
- Wojciechowska M (Ed.) 1968. *Kosmasa Kronika Czechów*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Wójtowicz M 2012. Etnografia Lubelszczyzny – ludowe wierzenia o drzewach. *Leksykon Lublin* [http://teatrnn.pl/leksykon/node/3232/etnografia_lubelszczyzny_%E2%80%93_ludowe_wierzenia_o_drzewach# (01.09.2016 r.)]
- [Kompletný znak Slovenskej republiky, Heraldica.szm.com] <http://www.heraldica.szm.com/stranky/slov/indexslov.htm> (29.07.2016)]
- [Symbole Narodowe Ukrainy, Nieznana Ukraina.pl] <http://www.nieznanaukraina.pl/936/symbole-narodowe-ukrainy> (29.07.2016)]